IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

O’ZBEK XALQ QO’ŞIQ IJROÇILIGI HAMDA XONANDALIK IJROÇILIGI TARIXI

Karimova Şoxsanam
Andijon davlat pedogogika instituti
“Musiqiy ta’lim va san’at” kafedrasi
1-kurs Magistr talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24132944

ANNOTATSIYA

Uşbu maqolada özbek xalq qöşiq ijroçiligi hamda xonandalik san’atining tarixiy şakllanişi, taraqqiyot bosqiçlari, milliy musiqa madaniyatidagi örni va öziga xos ijroçilik xususiyatlari yoritiladi. Şuningdek, xalq qöşiqlarining avloddan avlodga ötib keliş jarayoni, an’anaviy xonandalik maktablarining şakllanişi, ustoz-şogird an’analarining ahamiyati hamda xalq ijroçiligining zamonaviy musiqa san’ati bilan uzviy aloqasi tahlil qilinadi. Maqolada özbek xalqining musiqiy merosi, milliy qadriyatlari va badiiy tafakkurini ifodalovçi qöşiqçilik an’analarining tarixiy va ma’naviy ahamiyatiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit sözlar: özbek xalq musiqasi, xalq qöşiqlari, xonandalik san’ati, an’anaviy ijroçilik, folklor, maqom, katta aşula, ustoz-şogird an’anasi, milliy musiqa merosi.

KIRIŞ

Özbek xalq musiqa madaniyati köp asrlik tarixga ega bölib, xalqning turmuş tarzi, urf-odatlari, marosimlari, dunyoqaraşi va ma’naviy qadriyatlari bilan çambarças boğliq holda şakllangan. Uşbu madaniyatning muhim tarkibiy qismlaridan biri xalq qöşiq ijroçiligi va xonandalik san’atidir. Qöşiq insoniyatning eng qadimiy badiiy ifoda şakllaridan biri sifatida xalq hayotining turli jabhalarida namoyon bölib, mehnat jarayonlari, oilaviy marosimlar, bayramlar, tarixiy voqealar va insoniy keçinmalarni musiqiy obrazlar orqali ifodalab kelgan.

Özbek xalq qöşiqlari xalqning tarixiy xotirasi, estetik qaraşlari va ma’naviy tajribasini özida mujassam etadi. Ularda insonning tabiatga munosabati, muhabbat, sadoqat, mehnatsevarlik, Vatanga muhabbat, ezgulik va insoniylik kabi tuşunçalar badiiy ifodasini topadi. Şu jihatdan xalq qöşiqlari nafaqat musiqiy meros, balki millatning ma’naviy hayotini örganişda muhim tarixiy-etnografik manba ham hisoblanadi.

Özbek xonandalik san’atining şakllanişi va rivojlanişi xalqning oğzaki ijod an’analari bilan bevosita boğliq. Dastlabki qöşiqçilik şakllari xalqning kundalik hayoti, mehnat faoliyati va marosimlari bilan uzviy aloqada rivojlangan. Vaqt ötişi bilan uşbu ijroçilik şakllari takomillaşib, öziga xos kuy tuzilişi, ohang, ritm, ijro uslubi va badiiy ifoda vositalariga ega bölgan.

Mazkur mavzuning dolzarbligi şundaki, bugungi globallaşuv jarayonida milliy musiqa merosini asrab-avaylaş, uning tarixiy ildizlarini çuqur örganiş hamda an’anaviy xonandalik ijroçiligi xususiyatlarini yoş avlodga yetkaziş muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Şu sababli özbek xalq qöşiq ijroçiligi va xonandalik san’atining tarixiy taraqqiyotini ilmiy jihatdan örganiş alohida ahamiyat kasb etadi.

Özbek xalq qöşiq ijroçiligining tarixiy şakllanişi

Özbek xalq qöşiq ijroçiligi uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida şakllangan bölib, uning dastlabki namunalari xalqning kundalik hayoti, mehnat faoliyati va turli marosimlari bilan boğliq holda yuzaga kelgan. Qadimgi davrlarda insonlar tabiat hodisalari, yil fasllarining almaşinuvi, ovçilik, dehqonçilik va çorvaçilik jarayonlarini musiqiy ohanglar orqali ifodalaganlar. Bunday aytim va qöşiqlar keyinçalik xalq oğzaki musiqa ijodiyotining muhim qatlamiga aylangan.[1]

Xalq qöşiqlarining tarixiy rivojlanişida oğzaki ijod an'analari alohida örin tutadi. Çunki xalq orasida yaratilgan musiqiy namunalar yozma şaklda emas, balki ijroçilar xotirasi, tajribasi va amaliy faoliyati orqali avloddan avlodga yetkazilgan. Şu sababli ayrim qöşiqlarning turli hududlarda bir-biridan farq qiluvçi variantlari şakllangan. Bunda mahalliy şeva, turmuş tarzi, musiqiy tafakkur va ijroçilik uslublari muhim ahamiyat kasb etgan.

Özbek xalq qöşiqlari mazmuni va bajaradigan vazifasiga köra bir neça janrlarga ajraladi. Jumladan, mehnat qöşiqlari, marosim qöşiqlari, oilaviy-maişiy qöşiqlar, lirik qöşiqlar, bolalar folklori va tarixiy qöşiqlar xalq musiqa ijodiyotining asosiy yönalişlarini taşkil etadi.

Mehnat qöşiqlari xalqning kundalik faoliyati bilan bevosita boğliq bölib, dehqonçilik, çorvaçilik, hunarmandçilik va boşqa mehnat jarayonlarida ijro etilgan. Bunday qöşiqlarda mehnatning ritmik xususiyatlari, jamoaviy faoliyat va insonning ruhiy keçinmalari öz ifodasini topgan.

Marosim qöşiqlari esa xalqning qadimiy urf-odatlari va an'analarini aks ettiradi. Töy marosimlari, mavsumiy bayramlar, oilaviy tadbirlar va boşqa an'anaviy yiğinlarda ijro etilgan qöşiqlar xalqning ijtimoiy hayotida muhim vazifani bajargan. Ayniqsa, yor-yor, kelin salom, lapar va boşqa marosim aytimlari özbek xalqining milliy musiqiy merosida alohida örin egallaydi.[2]

Xalq qöşiq ijroçiligining yana bir muhim xususiyati uning hududiy jihatdan rang-barangligidir. Özbekistonning turli vohalarida şakllangan musiqiy an'analar öziga xos ohang, talaffuz, ritmik tuziliş va ijro uslublari bilan ajralib turadi. Farğona–Toşkent, Buxoro–Samarqand, Xorazm va Surxondaryo–Qaşqadaryo musiqa an'analari ana şunday mahalliy ijroçilik yönalişlarining namunasidir.

Xonandalik ijroçiligi va uning taraqqiyot bosqiçlari

Xonandalik ijroçiligi özbek musiqa san'atining eng muhim va murakkab yönalişlaridan biri hisoblanadi. Xonanda nafaqat musiqiy asarning kuy va ohangini ijro etuvçi, balki uning mazmuni, badiiy ğoyasi va hissiy ta'sirini tinglovçiga yetkazuvçi ijodkor sifatida namoyon böladi. Şu jihatdan xonandalik san'ati ijroçidan kuçli musiqiy xotira, rivojlangan eşitiş qobiliyati, nafasni töğri boşqariş, ovoz imkoniyatlaridan samarali foydalaniş va badiiy talqin mahoratini talab qiladi.

Özbek xonandalik san'atining rivojlanişi tarixiy jihatdan xalq qöşiqlari, baxşiçilik, dostonçilik, maqom va mumtoz aşula ijroçiligi bilan çambarças boğliq. Bu yönalişlarning har biri öziga xos ijro uslubi, repertuar va badiiy ifoda vositalariga ega.

[1] Nurullayeva N.K. O'zbek xalq qo'shiqlarining tarixiy taraqqiyoti. Buxoro davlat universiteti ilmiy materiali. Elektron manba.
[2] Karomatov F.M. O'zbek xalq musiqiy ijodiyoti. – Toshkent, 1975. Shuningdek, O'zbek xalq qo'shiqlarining tarixiy taraqqiyoti.

Xonandalik san’atining qadimiy qatlamlaridan biri baxşiçilik va dostonçilik an’analaridir. Baxşilar xalq dostonlarini musiqiy jörlik asosida ijro etib, ularda tarixiy voqealar, qahramonlik, muhabbat, sadoqat va insoniy fazilatlarni tasvirlaganlar. Doston ijroçiligi oddiy qöşiq aytişdan farqli ravişda, musiqiy va badiiy hikoyaçilikni özida birlaştiradi. Bunda xonandaning ovoz imkoniyatlari, söz talaffuzi, ohang özgarişlari va dramatik ifoda mahorati katta ahamiyatga ega.

Keyingi tarixiy bosqiçlarda an’anaviy xonandalikning professional şakllari rivojlanib bordi. Ayniqsa, maqom san’ati va mumtoz aşula ijroçiligi xonandalik mahoratining yuksak namunalari sifatida şakllandi. Maqom ijroçiligi xonandadan murakkab musiqiy tuziliş, lad xususiyatlari, ohang bezaklari va usul tizimini çuqur özlaştirişni talab qiladi.[3]

Özbek maqom san’atining muhim yönalişlaridan biri Şaşmaqom hisoblanadi. Şaşmaqom Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridan taşkil topgan bölib, çolğu va aşula yöllarini birlaştiradi. Uning aşula bölimlarida xonandaning ovoz imkoniyatlari, ijro texnikasi, musiqiy tafakkuri va badiiy talqin qobiliyati namoyon böladi. Ayniqsa, saraxbor, talqin, nasr va ularning şöbalari an’anaviy xonandalikning murakkab şakllari sifatida muhim ahamiyatga ega.

Maqom ijroçiligida xonanda asarning musiqiy matnini şunçaki takrorlamaydi, balki uning içki mazmunini çuqur his etgan holda öz ijodiy talqinini şakllantiradi. Bunda ovozning jarangdorligi, nafas taqsimoti, tovuşni çöziş, pardalar orasidagi nozik ötişlar va musiqiy bezaklardan foydalaniş muhim örin tutadi.

An’anaviy xonandalik maktablari va mahalliy ijroçilik uslublari

Özbek xonandalik san’atining rivojlanişida hududiy ijroçilik maktablari alohida ahamiyatga ega. Har bir vohaning musiqiy muhiti, tarixiy şaroiti va mahalliy an’analari xonandalik uslubining şakllanişiga ta’sir körsatgan.

Farğona–Toşkent xonandalik maktabi özining mayin, ravon va nafis ijro uslubi bilan ajralib turadi. Uşbu maktabda lirik aşulalar, katta aşula, maqom yöllari va xalq qöşiqlari keng tarqalgan. Ayniqsa, katta aşula janri xonandadan keng ovoz diapazoni, kuçli nafas, söz va ohang uyğunligini talab etadi. Katta aşula köpinça ikki yoki undan ortiq xonanda tomonidan doirasiz, ya’ni çolğu jörligisiz ijro etilişi bilan ham öziga xosdir.

Buxoro–Samarqand xonandalik an’analari, avvalo, Şaşmaqom ijroçiligi bilan çambarças boğliq. Bu hududda maqomning aşula yöllari, mumtoz şe’riyat namunalari va an’anaviy ijroçilik usullari rivojlangan. Buxoro xonandalik maktabida matn mazmunini çuqur anglaş, tovuşni nazorat qiliş va maqom ohanglarini aniq ifodalaş muhim mezonlardan hisoblanadi.

Xorazm xonandalik maktabi esa özining jöşqinligi, öziga xos ohanglari va ritmik faolligi bilan ajralib turadi. Xorazm maqomlari, suvora yöllari, xalq qöşiqlari va raqsbop aşulalar uşbu hudud musiqiy merosining muhim qismini taşkil etadi. Xorazm ijroçiligida ovozning erkinligi, ohangning ta’sirçanligi va musiqiy ifodaning faol xarakteri yaqqol seziladi.

Surxondaryo–Qaşqadaryo vohasida esa baxşiçilik, dostonçilik va xalq qöşiqçilik an’analari keng rivojlangan. Uşbu hududlarda dostonlarni dömbira jörligida ijro etiş an’anasi saqlanib kelmoqda. Baxşi ijrosida musiqiy ohang bilan badiiy hikoya bir-birini töldirib, asarning dramatik mazmunini oçib beradi.

[3] Matyoqubov O. Maqomat. – Toshkent: Musiqa, 2004.

Mazkur mahalliy maktablar özaro farqli xususiyatlarga ega bölsa-da, ularning barçasi yagona milliy musiqa madaniyatining tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ularning rivojlanişi va özaro ta'siri özbek xonandalik san'atining janriy hamda uslubiy jihatdan boyişiga xizmat qilgan.[4]

Ustoz-şogird an'analarining xonandalik san'atidagi örni

Özbek xalq musiqa ijroçiligida ustoz-şogird an'anasi tarixiy tajribani saqlaş va keyingi avlodga yetkazişning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. An'anaviy xonandalikda bilim va mahorat köpinça bevosita ijro jarayonida, ustozning amaliy körsatmalari va şogirdning muntazam maşğulotlari orqali şakllangan.

Ustoz şogirdga nafaqat qöşiq yoki aşulani örgatadi, balki ijro madaniyati, sahna odobi, musiqiy asarga munosabat, matnni töğri talqin qiliş va milliy an'analarga hurmat bilan yondaşişni ham singdiradi. Bu jarayonda şogird ustoz ijrosini tinglaydi, uning nafas oliş uslubi, ovoz imkoniyatlaridan foydalanişi, musiqiy bezaklarni qöllaşi va asar mazmunini oçib beriş mahoratini örganadi.

Ayniqsa, maqom va mumtoz aşula ijroçiligida ustoz-şogird an'anasi katta ahamiyatga ega. Çunki bu san'at yönalişlaridagi köplab ijro xususiyatlarini faqat nazariy ma'lumotlar orqali töliq özlaştiriş qiyin. Ularni amaliy maşğulot, tinglaş, takrorlaş va ijodiy izlaniş orqali egallaş mumkin.

Tarix davomida Yunus Rajabiy kabi san'atkorlar özbek musiqa merosini töplaş, örganiş, tarğib etiş va kelajak avlodga yetkazişda katta xizmat qilganlar. Ularning faoliyati an'anaviy ijroçilikni ilmiy va amaliy jihatdan örganiş uçun muhim asos yaratgan.

Xonandalik ijroçiligining XX asrdagi rivojlanişi

XX asr özbek xonandalik san'ati tarixida muhim özgarişlar va yangi taraqqiyot bosqiçlari bilan ajralib turadi. Bu davrda xalq musiqa merosini töplaş, yozib oliş, nota şaklida qayd etiş, ilmiy örganiş va keng tarğib qiliş işlari rivojlandi. Natijada ilgari asosan oğzaki an'analar orqali saqlanib kelgan köplab xalq qöşiqlari va maqom namunalari ilmiy muomalaga kiritildi.

XX asrning birinçi yarmida özbek xalq musiqa merosini töplaş va saqlaş borasida Yunus Rajabiy faoliyati alohida ahamiyat kasb etdi. U xalq qöşiqlari, maqomlar va mumtoz aşulalarni örganiş, yozib oliş hamda kelajak avlodga yetkaziş yölida katta işlarni amalga oşirdi. Ayniqsa, Şaşmaqom namunalarining notaga olinişi va naşr etilişi özbek musiqa madaniyati tarixidagi muhim voqealardan biri böldi.

Bu davrda professional xonandalik san'ati ham rivojlanib, an'anaviy ijroçilik bilan bir qatorda akademik vokal yönalişi şakllana boşladi. Musiqa ta'limi muassasalarining taşkil etilişi, teatr va konsert faoliyatining kengayişi xonandalik san'atining yangi ijodiy imkoniyatlarini yuzaga çiqardi. Natijada xalq qöşiqlari, mumtoz aşulalar, maqom yöllari va zamonaviy bastakorlik asarlari ijroçilar repertuaridan keng örin oldi.

XX asr davomida Tamaraxonim, Halima Nosirova, Komiljon Otaniyozov, Jöraxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Orifxon Hotamov kabi san'atkorlar özbek xonandalik san'atining rivojiga katta hissa qöşdilar. Ularning ijodida milliy ijroçilik an'analari, ovoz imkoniyatlaridan foydalaniş mahorati va badiiy talqin xususiyatlari öziga xos tarzda namoyon böldi.

[4] Mamirov M.M. O'zbekistonda an'anaviy xonandalik ijodiyoti: tarixiy-madaniy tahlil. – 2025. Maqolaning to'liq matni.

Ayniqsa, Komiljon Otaniyozov ijodida Xorazm xonandalik maktabining öziga xos xususiyatlari yorqin ifodalangan. Jöraxon Sultonov va Ma'murjon Uzoqov ijodida esa Farğona–Toşkent ijroçilik an'analarining nafisligi, lirik ifoda va mumtoz aşulaçilik mahorati namoyon böladi.

Şu tariqa XX asrda özbek xonandalik san'ati an'anaviy va zamonaviy ijroçilik yönalişlarining özaro uyğunlaşuvi asosida rivojlandi. Bu jarayon milliy qöşiqçilikning janriy imkoniyatlarini kengaytirib, uning professional musiqa san'atidagi mavqeini mustahkamladi.

Zamonaviy davrda özbek xalq qöşiqçiligi va xonandalik san'ati

Mustaqillik davrida milliy musiqa merosini tiklaş, xalq qöşiqlari va an'anaviy xonandalik san'atini rivojlantirişga alohida e'tibor qaratildi. Xalq ijroçiligi namunalarini örganiş, ularni konsert dasturlari, festivallar, tanlovlar va ta'lim jarayonlariga keng jalb etiş imkoniyatlari kengaydi.

Bugungi kunda özbek xonandalik san'ati bir neça yönalişda rivojlanmoqda. Bular an'anaviy xonandalik, akademik vokal, estrada ijroçiligi va folklor qöşiqçiligi yönalişlaridir. Har bir yönalişning öziga xos ijro talablari va badiiy xususiyatlari mavjud. Şunga qaramay, ularning barçasini birlaştirib turuvçi asosiy omil milliy musiqiy tafakkur va xalqning boy ijodiy merosidir.

Zamonaviy xonandalar oldida turgan muhim vazifalardan biri an'anaviy ijroçilik uslublarini saqlagan holda, ularni yangi ijodiy şaroitlarda davom ettirişdan iborat. Bunda xalq qöşiqlarining asl ohang xususiyatlarini buzmaslik, matn mazmuniga e'tibor beriş, milliy talaffuz va ijro usullarini töğri qöllaş muhim hisoblanadi.

Xonandalik ta'limida ham milliy merosni çuqur örganiş alohida ahamiyatga ega. Yoş ijroçilarga xalq qöşiqlari, lapar, yalla, katta aşula, maqom va mumtoz aşulalarni örgatiş ularning musiqiy tafakkuri, ijroçilik mahorati va milliy san'atga bölgan munosabatini şakllantiradi.

Şuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida qadimiy ijro namunalarini audio va video şaklda saqlaş, ularni raqamlaştiriş hamda keng ommaga yetkaziş imkoniyatlari paydo bölmoqda. Bu esa xalq musiqa merosining kelajak avlod uçun saqlanişiga xizmat qiladi.

Özbek xalq qöşiq ijroçiligi va xonandalik san'ati xalqimizning köp asrlik tarixiy, madaniy va ma'naviy tajribasini özida mujassam etgan bebaho meros hisoblanadi. Uning şakllanişi xalqning kundalik hayoti, mehnat faoliyati, urf-odatlari, marosimlari va badiiy tafakkuri bilan bevosita boğliq holda keçgan.

Tarixiy taraqqiyot davomida xalq qöşiqlari oddiy musiqiy aytimlardan rivojlanib, turli janr va ijroçilik şakllarini yuzaga keltirgan. Mehnat qöşiqlari, marosim aytimlari, lirik qöşiqlar, lapar, yalla, katta aşula, dostonçilik va maqom ijroçiligi özbek milliy musiqa madaniyatining boy va rang-barang tizimini taşkil etgan.

Xonandalik san'atining rivojlanişida mahalliy ijroçilik maktablari, ustoz-şogird an'analari va professional san'atkorlarning ijodiy faoliyati muhim örin egallaydi. Farğona–Toşkent, Buxoro–Samarqand, Xorazm va Surxondaryo–Qaşqadaryo ijroçilik an'analari milliy xonandalik san'atining öziga xosligini belgilab beruvçi muhim omillardir.

Şuningdek, XX asrda xalq musiqa merosining ilmiy örganilişi, nota yozuviga olinişi va professional ta'lim tizimiga kiritilişi an'anaviy xonandalikning yangi bosqiçga kötarilişiga xizmat qildi. Mustaqillik davrida esa milliy musiqa merosini tiklaş va rivojlantiriş jarayonlari yanada kengaydi.

Umuman olganda, özbek xalq qöşiq ijroçiligi va xonandalik san’atini tarixiy jihatdan örganiş nafaqat musiqaşunoslik, balki milliy madaniyat va ma’naviyat tarixini anglaş uçun ham muhimdir. Uşbu merosni asrab-avaylaş, ilmiy tadqiq etiş va yoş avlodga yetkaziş bugungi musiqa ta’limi hamda ijroçilik amaliyotining dolzarb vazifalaridan biri bölib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karomatov F.M. Özbek xalq musiqiy ijodiyoti. – Toşkent: Ğafur Ğulom nomidagi Adabiyot va san’at naşriyoti, 1975.
2. Rajabiy Y. Özbek xalq musiqasi. – Toşkent, 1955.
3. Akbarov I. Özbek musiqasi tarixi. – Toşkent: Öqituvçi, 1987.
4. Matyoqubov O. Maqomat. – Toşkent: Musiqa, 2004.
5. Solomonova T.Y. Musiqa san’ati. – Toşkent: Ğafur Ğulom nomidagi naşriyot, 1982.
6. Jabborov A., Begmatov S., Azamova M. Özbek musiqasi tarixi. – Toşkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. Nurullayeva N.K. Özbek xalq qöşiqlarining tarixiy taraqqiyoti. – Buxoro davlat universiteti ilmiy materiali.
8. Mamirov M.M. Özbekistonda an’anaviy xonandalik ijodiyoti: tarixiy-madaniy tahlil. – 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15407956.